

12.	<p>Hoe groot is het raamoppervlak? (Gemeten in den dag van het kozijn). Kunnen de ramen geheel of gedeel- lijk worden geopend? Is de lichtschepping direct of indirect? Bestaat er aan meer } Lichtschepping? dan eene zijde der } Luchtschepping? woning gelegenheid tot Hoe is in 't algemeen de verlichting en ventilatie?</p>	1ste vertrek.		
		Lengte:	1,98	2
		Breedte:	0,42	
		<i>geheel</i> <i>indirect</i> <i>gebrekig</i> <i>slecht</i>		
13.	<p>Zijn in de woning schoorsteenen of andere vaste rookleidingen aangebracht? Zijn daarbij wasemkanalen aanwezig? Bestaat er ook eenig gebrek aan schoor- steenen of rookleidingen? Zoo ja, welk en bestaat hierdoor ook brandgevaar?</p>	1ste vertrek.	2de	
		<i>schoorsteen</i> <i>neen</i> <i>"</i> <i>"</i>		

**Het systematisch woningonderzoek
omstreeks 1900**

P. Kooij

INHOUD

INLEIDING	235
1 HISTORISCHE SITUERING	236
2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	237
Formele grondslag en uitvoeringsbesluiten	237
Procedure	237
3 VISUELE KENNISMAKING	239
De relevante bepalingen van de Woningwet	239
De vragenlijsten	239
De uitkomsten	240
4 BRONKRITISCH COMMENTAAR	258
Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek	258
Aanvullende bronnen	259
NOTEN	261
BIJLAGEN	262
A Vindplaatsen	262
B Gedrukte bronnen en literatuur	264

INLEIDING

De Woningwet die in 1901 werd aangenomen, bevatte onder meer richtlijnen voor gemeenten om de kwaliteit van huizen te verbeteren en te bewaken. Om aan de bepalingen van de wet te kunnen voldoen, is in veel gemeenten een inventarisatie gemaakt van een deel van het woningbestand door middel van een systematisch woningonderzoek. De uitkomsten van dit onderzoek bevatten relevante informatie over de indeling van de huizen, de staat waarin deze verkeerden, de wijze van bewoning en huurprijzen.

1 HISTORISCHE SITUERING

In de loop van de negentiende eeuw ontstond er aandacht voor de woonomstandigheden van de laagste sociale klassen. Katalysator hierbij waren de hygiënisten, artsen die van mening waren dat slechte woonsituaties bijdroegen tot de verspreiding van ziekten. In geneeskundige plaatsbeschrijvingen, die door hen in de tweede helft van de negentiende eeuw voor een groot aantal steden vervaardigd werden, werd via een medische topografie gewezen op stadsdelen waar de risico's extra groot waren.¹ De hygiënisten waren ook een drijvende kracht achter de oprichting van de eerste woningbouwverenigingen, overigens in samenspel met de stedelijke elites, die direct belang hadden bij het tot stand komen van deze collectieve voorziening omdat in de vestingsteden de ongezonde arbeidersbuurten zich in hun directe omgeving bevonden.²

De urbanisatiegolf aan het einde van de negentiende eeuw, die samenviel met de ontmanteling van de laatste vestingen (Vestingwet 1874), maakte planologische sturing van de uitbreidingsprocessen van steden noodzakelijk. Tot dan toe hadden de voorschriften voor wonen en bouwen slechts een lokaal en ad hoc karakter gedragen. Het ging hierbij immers grotendeels om invullingen binnen de vestingwallen. Ook bevatten de politieverordeningen in de meeste gemeenten wel bepalingen omtrent het onbewoonbaar verklaren van woningen; de artikelen 135 en 180 van de Gemeentewet van 1851 boden hiervoor mogelijkheden. Nu waren evenwel maatregelen vereist die soms de schaal en in ieder geval de draagkracht van individuele gemeenten te boven gingen. Dat laatste was onder meer het geval bij nieuwe infrastructurele voorzieningen en bij de subsidiëring van woningbouwverenigingen.

Daarom kwam de rijksoverheid in 1901 met de Woningwet. Deze wet vereiste dat steden met meer dan 10.000 inwoners een uitbreidingsplan opstelden. Bovendien bevatte de wet richtlijnen voor het onbewoonbaar verklaren van huizen. Ook werd via de wet geregeld dat woningbouwverenigingen voortaan voorschotten van overheidswege konden ontvangen. Omdat de meeste gemeentebesturen geen zicht hadden op de kwaliteit van de woningvoorraad, besloten zij deze systematisch te onderzoeken.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

Formele grondslag en uitvoeringsbesluiten

De formele grondslag van de systematische woningonderzoeken is te vinden in de Woningwet van 22 juni 1901 (*Staatsblad* nr. 158) die in augustus 1902 in werking trad. Daarnaast bevatte de Gezondheidswet van 21 juni 1901 (*Stbl.* nr. 157) eveneens artikelen die een woningonderzoek wenselijk maakten. Ook deze wet trad op 1 augustus 1902 in werking. Paragraaf 1 van de Woningwet bevat onder meer bepalingen betreffende aan woningen te stellen eisen (art. 1-8), in paragraaf 3 wordt de verbetering van woningen geregeld en de rol van de gezondheidscommissie daarbij (art. 11-13), terwijl paragraaf 4 gaat over onbewoonbaarverklaring. De bevoegdheden van de Gezondheidscommissie met betrekking tot de volkshuisvesting (zie hierna) worden omschreven in artikel 6 van de Gezondheidswet.

De uitvoering van de Woningwet werd grotendeels overgelaten aan de gemeenten, waarbij Gedeputeerde Staten en het Rijk als controlerende instanties optraden. Een systematisch woningonderzoek werd niet dwingend voorgeschreven, maar bleek voor veel gemeenten een noodzaak om adequaat aan de eisen van de Woningwet te kunnen voldoen.

Procedure

Aangezien het woningonderzoek niet wettelijk was voorgeschreven, verschilde de opzet en de uitvoering van het onderzoek per gemeente. De procedure wordt hier grotendeels weergegeven voor de gemeente Groningen. Overigens was er intensief contact tussen gemeenten over de opzet van dit onderzoek. Zo heeft men in Groningen uitgebreid gebruik gemaakt van de ervaringen in Utrecht, Leiden en Deventer, steden die al vóór de afkondiging van de Woningwet een systematisch woningonderzoek hadden gestart.

In Groningen, maar ook meestal elders was het systematisch woningonderzoek een initiatief van *v en w*.³ Nadat de gemeenteraad in 1902 had ingestemd met dit onderzoek, werd besloten dat de uitvoering moest geschieden door de juist opgerichte Raadscommissie voor de Volkshuisvesting. Deze moest daarbij samenwerken met de Gezondheidscommissie, die elke gemeente moest instellen in het kader van de Gezondheidswet.⁴ Deze gezondheidscommissies, grotendeels bestaande uit artsen, bouw-

kundigen en juristen, waren geen raadscommissies maar werden benoemd door de Commissaris van de Koningin. Zij vormden dus een onderdeel van het staatstoezicht op de volksgezondheid. Zij kregen de wettelijke plicht toe te zien op de bewoonbaarheid van huizen, zodat de gezondheidscommissies in elke gemeente een belangrijke rol gespeeld hebben bij het systematisch woningonderzoek. Een commissie voor de volkshuisvesting kwam er daarentegen niet overal aan te pas. In Leeuwarden bijvoorbeeld werd het onderzoek geleid door een van gemeentewege benoemde Inspecteur voor de Volkshuisvesting, terwijl in Winschoten de gemeenteveldwachter een belangrijke rol speelde.

De vragenlijst in Groningen werd ontworpen door de directeur van de dienst van Openbare Werken, J.M. Mulock Houwer, die daarbij voorbeelden gebruikte uit Utrecht, Leiden en Deventer, de gemeente waar hij voordien werkzaam was geweest. Gemeenten die later met een onderzoek startten, maakten vaak gebruik van vragenlijsten die waren opgesteld door de Centrale Gezondheidsraad.⁵ Het onderzoek zelf werd in de meeste gemeenten op dezelfde manier uitgevoerd: de gemeente werd verdeeld in een aantal blokken. Per blok werd een 'opnemingsbrigade' aangesteld, vaak bestaande uit twee personen die onder toezicht van leden van de Gezondheidscommissie en eventueel andere betrokken instanties, de formulieren invulde. Men beperkte zich tot de huizen met drie of minder kamers, maar die maakten in de meeste gevallen wel zo'n 70% van de woningvoorraad uit. De volkstelling van 1899, die enige vragen bevatte over de woonruimte, diende vaak als leidraad.

De uitkomsten van het woningonderzoek werden meestal aan de raad gepresenteerd in de vorm van tabellen. Soms, zoals in Groningen, zijn tekeningen gemaakt, waarop per woonblok de kwaliteit van de woningen is weergegeven. In het beste geval zijn de uitkomsten ook per pand opgetekend.

Het directe effect van het woningonderzoek was dat het aantal onbewoonbaar verklaringen drastisch toenam.

3 VISUELE KENNISMAKING

De relevante bepalingen van de Woningwet

Zoals hierboven al is aangegeven, bevatten de paragrafen 1, 3 en 4 van de Woningwet bepalingen die een systematisch woningonderzoek noodzakelijk maakten (*afbeelding 1a en 1b*).

De vragenlijsten

De vragenlijsten verschillen per gemeente, maar die verschillen betreffen details. De aandachtspunten komen wel overeen. De hier opgenomen vragenlijst van het Groningse onderzoek omvat 27 vragen (*afbeelding 2a tot en met 2d*). Ze betreffen:

- 0 Informatie betreffende het adres en de datum van opname
- 1 De eigenaar (naam, beroep en adres)
- 2 De hoofdbewoner (naam, beroep)
- 3 Het soort woning
- 4 De ligging (aan wat voor openbare ruimte, bereikbaarheid voor brandweer)
- 5 Het materiaal van de vloer en de hoogte daarvan ten opzichte van de openbare weg
- 6 Een gezamenlijke of aparte toegang
- 7 De aanwezigheid van een erf
- 8 Het materiaal van het dak en de muren
- 9 Het aantal vertrekken
- 10 De aanwezigheid van bijruimtes, zoals schuren en stallen
- 11 De afmetingen van de binnenruimtes
- 12 De afmetingen van de ramen en de mogelijkheid tot openen daarvan
- 13 Gegevens omtrent de rookafvoer
- 14 De bestemming van de vertrekken en het aantal mensen dat daar slaapt
- 15 De bestemming van de bijruimtes en het aantal mensen dat daar slaapt
- 16 De periode dat de woning al bewoond is door de huidige bewoner plus het aantal bewoners
- 17 Het aantal dienstboden en kostgangers
- 18 Gegevens over de watervoorziening

- 19 Gegevens over het privaat
- 20 Gegevens over de riolering
- 21 De huurprijs
- 22 De aanwezigheid van vee
- 23 Gegevens over ongezonde toestanden in de buurt
- 24 De gebreken van de woning
- 25 De urgentie om aan die gebreken iets te doen
- 26 De netheid van de bewoners
- 27 Algemene opmerkingen.

Bij deze vragenlijst was ter informatie van de 'opnemingsbrigades' een toelichting gevoegd (*afbeelding 3*).

De uitkomsten

De ingevulde formulieren zijn op verschillende wijzen verwerkt. In de meeste gevallen zijn er geaggregeerde statistieken vervaardigd waarin de antwoorden op de vragen zijn samengevat (*afbeelding 4*).

In plaats van deze statistieken zijn ook wel kaarten getekend waarop per blok of per wijk via kleurcodes de kwaliteit van de individuele huizen is aangegeven (*afbeelding 5*). Op andere kaarten is voor dezelfde blokken onder meer de inhoud van de huizen, de aanwezigheid van privaten en waterleiding, alsmede de verhouding tussen ruimte en inwoners opgenomen (*afbeelding 6*).

Ook zijn soms de gegevens per huis van de vragenlijsten overgenomen in registers (*afbeelding 7*).

WET VAN 22 JUNI 1901 (STAATSBLAD No. 158).

houdende wettelijke bepalingen betreffende de Volkshuisvesting.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN,
PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, saluut! doen te weten:
Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat het wenschelijk is bepalingen
vast te stellen betreffende de volkshuisvesting;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg
der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden
en verstaan bij deze:

§ 1. *Voorschriften betreffende aan woningen te stellen eischen.*

ART. 1. 1. De gemeenteraad stelt voorschriften vast betreffende de eischen,
waaraan moet worden voldaan:

- a. bij het bouwen van woningen,
 - b. bij het geheel of voor een gedeelte vernieuwen van woningen,
 - c. met betrekking tot bestaande niet onder *b* begrepen woningen.
2. De gemeenteraad stelt voorschriften vast nopens behoorlijke bewoning.

ART. 2. 1. De voorschriften, in artikel 1 bedoeld, kunnen verschillend
zijn naar gelang van den aard en de bestemming der woningen, alsmede
van hare ligging.

2. Bij die voorschriften kunnen eischen worden gesteld omtrent de zuivering
van ongedierte, de afscheiding van slaappleatsen, het aantal woningen in een
zelfde gebouw in verband met de inrichting van dat gebouw, alsmede omtrent
het aantal bewoners in verband met de ruimte der vertrekken.

3. De eischen omtrent het aantal bewoners in verband met de ruimte der
vertrekken blijven buiten toepassing ten aanzien van woningen, waarin:

- a. geene andere personen wonen dan die haar reeds bewoonden bij het
indienen van de verordening, waarbij de eischen worden gesteld;
- b. de overschrijding het gevolg is van vermeerdering van het gezin door
geboorte of door wederopneming van tijdelijk elders gevestigde leden na het
tijdstop, waarop de woning door het gezin betrokken werd.

4. Onder gezin zijn begrepen de bloed- en aanverwanten, die volgens
de artikelen 376-378 en artikel 383 van het Burgerlijk Wetboek in de termen
kunnen vallen om op onderhoud aanspraak te maken.

ART. 3. 1. Ten aanzien van geheel of voor een gedeelte te vernieuwen
of nieuw te bouwen woningen of als woning in gebruik te nemen gebouwen
of gedeelten van gebouwen worden door den gemeenteraad voorschriften
vastgesteld betreffende:

- a. de plaatsing van de gebouwen ten opzichte van den openbaren weg en
van elkander,

1a, b
De eerste
paragrafen
van de
Woningwet.

- b.* het hoogtepeil van den vloer der beneden-woonvertrekken en de hoogte van de gebouwen,
 - c.* de afmetingen der ter bewoning in te richten vertrekken en van trappen en portalen,
 - d.* privaten,
 - e.* beschikbaarheid van drinkwater,
 - f.* voorkoming van brandgevaar,
 - g.* voorkoming van vochtigheid,
 - h.* hechtheid van fundamenteën, muren, vloeren, trappen, zolderingen en dak,
 - i.* verwijdering van rook, water en vuil,
 - j.* toevoer van licht en lucht.
2. Ten aanzien van de vernieuwing van een gedeelte eener woning worden alleen die voorschriften van toepassing verklaard, die met het te vernieuwen gedeelte verband houden.
3. Ten aanzien van bestaande niet onder het eerste lid begrepen woningen worden door den gemeenteraad voorschriften vastgesteld betreffende de in het eerste lid onder *e-j* vermelde punten.

ART. 4. 1. Met betrekking tot een of meer der in artikel 3, vermelde punten kan door Gedeputeerde Staten, den inspecteur, belast met het toezicht op de handhaving van de wettelijke bepalingen betreffende de volkshuisvesting, gehoord, bij een met redenen omkleed besluit vrijstelling worden verleend, *hetzij voor alle woningen, hetzij naar gelang van haren aard, bestemming of ligging voor sommige.*

2. Door Gedeputeerde Staten kan, den inspecteur gehoord, bij een met redenen omkleed besluit vrijstelling worden verleend van de verplichting tot het vaststellen van voorschriften nopens behoorlijke bewoning.

3. De vrijstelling, bedoeld in het eerste en in het tweede lid, wordt voor niet langer dan vijf jaren verleend op aanvraag van den gemeenteraad en kan, den inspecteur gehoord, op aanvraag van den gemeenteraad, bij een met redenen omkleed besluit worden verlengd, telkens voor een bepaalden tijd, vijf jaren niet te boven gaande.

4. Gedeputeerde Staten deelen, met overlegging van het raadsbesluit en van het advies van den inspecteur, hunne beslissing mede aan den centralen gezondheidsraad. Deze brengt daaromtrent, zoo hij termen tot vernietiging dezer beslissing aanwezig acht, een met redenen omkleed advies uit aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken.

5. Wordt door Ons het besluit van Gedeputeerde Staten vernietigd, dan hebben deze opnieuw uitspraak te doen met inachtneming van Onze beslissing.

6. De artikelen 166 en 169-173 der Provinciale wet zijn ten deze van toepassing.

ART. 5. 1. Het is verboden zonder schriftelijke vergunning van Burge-meester en Wethouders:

- a.* een gebouw op te richten of geheel of voor een gedeelte te vernieuwen,
- b.* krachtens enig zakelijk recht tot woning in gebruik te nemen of als eigenaar of in eenige andere hoedanigheid tot woning in gebruik te geven een gebouw of een gedeelte van een gebouw, laatstelijk niet als woning gebezigd.

2. In gemeenten, waar voorschriften met betrekking tot gebouwen zijn vastgesteld, wordt de vergunning, behoudens het bepaalde bij het eerste lid van artikel 6, alléén geweigerd op grond, dat aan die voorschriften niet wordt voldaan.

3. Een besluit tot het verlenen van voorwaardelijke vergunning of tot weigering der vergunning is altijd met redenen omkleed.

4. Van het besluit, bedoeld in het voorgaande lid, is beroep op den gemeenteraad toegelaten, volgens regelen, bij plaatselijke verordening vast te stellen.

ART. 6. 1. Voorzoover eene verordening met betrekking tot gebouwen Burgemeester en Wethouders daartoe uitdrukkelijk bevoegd verklaart, kunnen zij:

a. nadere eischen vaststellen ten opzichte van in die verordening bepaaldelijk aangewezen punten;

b. vrijstelling verleen van het voldoen aan in die verordening bepaaldelijk omschreven eischen.

2. In het geval, omschreven sub *a* van het voorgaand lid, is beroep op den gemeenteraad toegelaten, volgens regelen, bij plaatselijke verordening vast te stellen.

3. Van het besluit van den gemeenteraad wordt door Burgemeester en Wethouders onverwijld kennis gegeven aan hem, die het beroep heeft ingesteld.

4. Wijkt het besluit van den gemeenteraad van dat van Burgemeester en Wethouders af, dan geldt bedoelde kennisgeving als eene door Burgemeester en Wethouders verleende vergunning.

ART. 7. 1. De besluiten tot vaststelling, aanvulling, wijziging of intrekking van de in artikel 1 bedoelde voorschriften zijn aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten aan wie zij binnen tweemaal 24 uren na de vaststelling worden toegezonden onderworpen. De goedkeuring betreft, zoo zij aan eene verordening in haar geheel wordt verleend, alleen die voorschriften, welke aan goedkeuring onderworpen zijn. De artikelen 196 en 197 der Gemeentewet zijn ten deze van toepassing, met dien verstande, dat de daar genoemde termijn wordt gesteld op twee maanden.

2. Alvorens te beslissen winnen Gedeputeerde Staten het advies van den inspecteur in.

3. Het besluit van Gedeputeerde Staten, waarbij de goedkeuring wordt geweigerd, is altijd met redenen omkleed. Van dit besluit kan de gemeenteraad binnen 30 dagen, te rekenen van de dagteekening der beslissing van Gedeputeerde Staten, bij Ons voorziening vragen. Artikel 201 der Gemeentewet is ten deze van toepassing.

4. Gedeputeerde Staten deelen, met overlegging van het raadsbesluit en van het advies van den inspecteur, hunne beslissing mede aan den centralen gezondheidsraad. Deze brengt daaromtrent, zoo hij termen tot vernietiging dezer beslissing aanwezig acht, een met redenen omkleed advies uit aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken.

5. Wordt, buiten het geval van voorziening bedoeld in het derde lid, door Ons het besluit van Gedeputeerde Staten vernietigd, dan hebben deze opnieuw uitspraak te doen met inachtneming van Onze beslissing.

6. De artikelen 166 en 169—173 der Provinciale wet en de artikelen 166, 168, 172 en 174—177 der Gemeentewet zijn ten deze van toepassing, met dien verstande, dat de afkondiging geschiedt binnen veertien dagen na dagteekening van het besluit, waarbij de goedkeuring wordt verleend en dat het formulier van afkondiging bij algemeenen maatregel van bestuur wordt vastgesteld.

ART. 8. 1. Indien binnen twee jaren na het in werking treden dezer wet geen voorschriften, als bedoeld in artikel 1 en goedgekeurd overeenkomstig artikel 7, tot stand zijn gekomen, noodigen Gedeputeerde Staten Burgemeester en Wethouders uit zoodanige voorschriften te ontwerpen en binnen een bepaalden termijn bij hen in te zenden.

2. Over het ingediend ontwerp winnen Gedeputeerde Staten het advies van

den inspecteur in en stellen daarna zoodanige voorschriften vast, als zij tot uitvoering van de bepalingen dezer wet noodig achten.

3. Wordt door Burgemeester en Wethouders binnen den bepaalden termijn geen ontwerp ingediend, dan gaan Gedeputeerde Staten, den inspecteur gehoord, zelfstandig tot vaststelling van de voorschriften over.

4. De besluiten, door Gedeputeerde Staten ingevolge het tweede en derde lid vastgesteld, zijn aan Onze goedkeuring onderworpen.

5. Bij de toezending van de vastgestelde en door Ons goedgekeurde voorschriften leggen Gedeputeerde Staten aan den gemeenteraad over het advies van den inspecteur, alsmede het ontwerp van Burgemeester en Wethouders, indien dit binnen den gestelden termijn is ingekomen.

6. De door Ons goedgekeurde voorschriften worden door Burgemeester en Wethouders binnen veertien dagen, nadat zij die van Gedeputeerde Staten hebben ontvangen, afgekondigd, met inachtneming van het bij algemeen maatregel van bestuur vastgestelde formulier. De artikelen 172, 174, 175, eerste lid, en 176 der Gemeentewet zijn ten deze van toepassing.

7. De gemeenteraad is bevoegd de door Gedeputeerde Staten vastgestelde voorschriften aan te vullen, te wijzigen of in te trekken. De bepalingen van artikel 7 zijn daarbij van toepassing.

8. Zijn Gedeputeerde Staten, den inspecteur gehoord, van oordeel, dat aanvulling, wijziging of intrekking van voorschriften, als bedoeld in artikel 1, noodzakelijk is, zoo noodigen zij, met overlegging van het advies van den inspecteur, den gemeenteraad uit tot die aanvulling, wijziging of intrekking over te gaan.

9. Voor zoover medewerking hiertoe door den raad wordt geweigerd kunnen Gedeputeerde Staten, Burgemeester en Wethouders gehoord, na verloop van zes maanden sedert de in het voorgaande lid vermelde uitnodiging, met Onze goedkeuring die voorschriften aanvullen, wijzigen of intrekken.

§ 2. *Aangifte omtrent het aantal bewoners.*

ART. 9. 1. Verhuurders van woningen, welke drie of minder ter bewoning bestemde vertrekken bevatten, zijn, onverschillig of de woning op zich zelve een gebouw vormt, dan wel van een gebouw deel uitmaakt, verplicht bij het bestuur der gemeente, waarin de woning is gelegen, binnen een door het gemeentebestuur vast te stellen termijn, aangifte te doen van:

- a. hunnen naam, hunne voornamen en woonplaats;
- b. de ligging, zoo mogelijk met aanduiding van straat en nummer, van het gebouw, waarin de woning bevindt;
- c. het aantal vertrekken der woning;
- d. het aantal der bewoners met vermelding van naam en beroep.

2. Onder verhuurders worden verstaan de personen, die hetzij voor zich zelve hetzij in eenige hoedanigheid eene woning schriftelijk of mondeling verhuren.

3. De eerste aangiften geschieden binnen den door het gemeentebestuur vastgestelden termijn, uiterlijk twee jaren na het in werking treden dezer wet.

4. Verhuurders, in het eerste lid vermeld, zijn voorts verplicht nieuwe aangifte te doen binnen eene maand nadat de woning door een nieuwen huurder is betrokken tenzij deze inmiddels de bewoning heeft gestaakt.

5. Binnen vier jaren na het in werking treden dezer wet wordt bij algemeen maatregel van bestuur, volgens daarbij vast te stellen regelen, met betrekking tot kostgangers en daarmee gelijkgestelden verplichting tot aangifte opgelegd aan hen, bij wie bedoelde personen inwonen.

6. De modellen voor de aangiften worden vastgesteld door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken.

ontw. afd. 2 v. 20 juli 1919
 110. Leuker. 12 deek 2 of m/19

Vragenlijst voor het Systematisch Woningonderzoek in de Gemeente Groningen.

Doel: 4 Afd.: Datum der opname: 11 deek 2
 Straat enz.: gang Zuiderdijk Kadaaster: Sectie:
 Huisnr. 43 2 (Languid 9...) Portefeuille: Lt. No. No.:

1. Wie is de eigenaar der woning?
 Wat is zijn beroep?
 Waar woont hij?
*Groninger
 streekloper
 g.c.m. Zuiderdijk*

2. Wat is de eigenaam van den hoofd-
 bewoner?
 De voornaam van den hoofdbewoner?
 Het beroep van den hoofdbewoner?
*v. d. W. van
 Carnelid
 besarbeider*

3. Vormt de woning een perceel op zich zelf?
 Zoo niet, hoeveel woningen bevat het
 perceel?
ja

Kelderwo- ning.	Benedenwo- ning.	Bovenwoning.			Zolderwoning.	
		1ste verdieping.	2de verdieping.	3de verdieping.	met besche- ten dak.	met onbesche- ten dak.
	0					

Tot welke soort behoort de onderzochte
 woning?

4. Hoe is de woning gelegen?
 a. aan straat, diep, kade, steeg, gang of
 slop enz. ter breedte van:
 b. aan binnenplaats, hofje, gasthuis, enz.:
 breedte ter plaatse van de onderzochte
 woning:
 waarvan de toegangsweg breed is:
 de lengte en breedte van het plein
 enz. zijn:
 on waaruit uitkomen woningen ten
 getale van:
 c. in een gebouw los van eenig bouw-
 verband:
 naar welke hemeelstreek geeft de hoofd-
 lichtchepping uitzicht?
 is de woning door brandblusmiddelen
 te bereiken?
*Oostwa
 moeilijk*

Onder dat peil		Boven dat peil.	
30 c.M. of meer.	van 20-15 c.M.	van 15-0 c.M.	van 0-15 c.M. 15 c.M. of meer.

5. Als de onderzochte woning eene kel-
 derwoning of eene benedenwoning is, hoe
 is dan de ligging (*) van den benedenvloer
 ten opzichte van het hoogte peil van de kruin
 van den aanliggenden weg, straat of truttoir?
 Waaruit bestaat de vloer { 1ste vertrek.
 van het { 2de vertrek.
 { 3de vertrek.
Neen

(*) In bijzondere gevallen (huizen tegen dijken enz.)
 geve men de ligging aan ten opzichte van het terrein
 de woning aanliggende terrein.

6. Heeft de woning met andere woningen
 een gemeenschappelijken toegang?
 Zoo ja, hoeveel woningen maken daar-
 van gebruik?
 Welke zijn de gemiddelde afmetingen
 van dien toegang?
 Van welke soort is die toegang?
neen

7. Behoort bij de woning een erf?
 Zoo ja, welke zijn de gemiddelde af-
 metingen van dat erf?
neen

8. Waaruit bestaat de dakbedekking van
 het gebouw, waarin zich de woning be-
 vindt?
 Hoe dik zijn de buitenmuren?
 Zijn de buitenmuren geheel van steen
 of van hout en steen?
 Bestaan de buitenmuren geheel of go-
 deeltelijk uit andere materialen?
 Zoo ja, uit welke?
*steens
 geheel
 "
 steen*

9. Hoe groot is het aantal vertrekken der
 woning?
 Indien de woning geen zolderwoning
 is, behoort daarbij dan een zolder?
*neen
 ja*

2a-d
 Vragenlijst voor
 het systematisch
 woningonderzoek
 te Groningen.

9. Zoo ja, is deze geheel of gedeeltelijk beschoten?
 Indien gedeeltelijk beschoten, welk gedeelte is dan beschoten?
 Zijn er onder het bovenvermelde aantal vertrekken, ook die op den zolder zijn gelegen?
 Zoo ja, hoeveel en welke?
 (Als: goetkamer, arkenoelkamer, zowons zolderkamer met een daklicht.)

niet beschoten

Verf. 11.

10. Behooren er, behalve de reeds vermelde vertrekken nog andere bijruimten tot de woning?
 (Schuurtjes, stallen, loodsen, bergplaatsen enz.)
 Zoo ja, welke is hun aard en ligging?
 Hoe dik zijn de buitenmuren?
 Uit welke materialen bestaan de muren en de dakbedekking?

11. Welke zijn de gemiddelde afmetingen (*) van de trappen, portalen, gangen en bijruimten, zoodaer van de winkelruimten wanneer deze lasten niet als vertrekken worden beschouwd?

	Trappen.	Portalen.	Gangen.	Bijruimten.	Winkelruimten.
Langte:		1.00			
Breedte:		1.00			
Hoogte:		2.56			

Welke zijn de gemiddelde afmetingen (*) der vertrekken en van den zolder?

	1ste vertrek.	2de vertrek.	3de vertrek.	Zolder.
Langte:	4.00			
Breedte:	2.90			
Hoogte:	2.56			<i>onbekend</i>

(Indien de vertrekken op den zolder zijn gelegen, dit in 't oogvallend te vermelden.)

12. Bevinen zich in of bij de vertrekken ook bedsteden of alcoren, zoo ja, welke zijn de gemiddelde afmetingen (*)

	1ste vertrek.		2de vertrek.		3de vertrek.	
	Alcoren.	Bedsteden.	Alcoren.	Bedsteden.	Alcoren.	Bedsteden.
Langte:		1.68	1.60			
Breedte:		1.20	1.00			
Hoogte:		2.00	2.00			

Welke zijn de gemiddelde afmetingen (*) der trappen en van de aan- en optrede dier trappen?

	Hooftrap.		Opgeven van andere trappen (als zij er zijn) met korte vermelding waartoe zij dienen.
	Langte:	Breedte:	
Langte:			
Breedte:			
Hoogte:			

Laadde naar zolder

(*) Bij afwijking van den regelmatigen vorm, hierbij te geven een teekening met ingeschreven maten.

13. Hoe groot is het raampoppervlak? (Gemeten in den dag van het kozijn).
 Kunnen de ramen geheel of gedeeltelijk worden geopend?
 Is delichtschepping direct of indirect?
 Bestaat er aan meer { Lichtschepping?
 dan eeno zijde der {
 woning gelegenheid tot { Lichtschepping?
 Hoe is in 't algemeen de verlichting en ventilatie?

	1ste vertrek.	2de vertrek.	3de vertrek.	Zolder.
Langte:	1.98	2		
Breedte:	0.92			

*geheel
indirect
gebrekig
slecht*

14. Zijn in de woning schoorsteenen of andere vaste rookleidingen aangebracht?
 Zijn daarbij wasmekanalen aanwezig?
 Bestaat er ook eenig gebrek aan schoorsteenen of rookleidingen?
 Zoo ja, welk en bestaat hierdoor ook brandgevaar?

	1ste vertrek.	2de vertrek.	3de vertrek.
	<i>schoorsteen</i>		
	<i>nee</i>		
	<i>"</i>		

15. Waartoe worden de vertrekken gebruikt?
 (Indien zij op den zolder zijn gelegen, dit te vermelden.)

	1ste vertrek.	2de vertrek.	3de vertrek.
	<i>woning en slaaps</i>		
	<i>kamer</i>		

Hoeveel en welke slaappiatsen bevinen zich in of bij het 1e vertrek?

	Alcoren.	Bedsteden.	Ledikanten.	Kribben.	Vloeren.

Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
-10	+10	-10	+10	-10	+10	-10	+10	-10	+10

Door hoeveel en door welke personen worden deze slaappiatsen gebruikt en hoeveel zijn jonger of ouder dan 10 jaar?

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

15.

16.

17.

18.

Verf.	11.	Hoeveel en welke slaappleatsen bevinden zich in of bij het <i>2de</i> vertrek?	Aloeven.					Belsteden.					Ledikanten.					Kribben.					Vloeren.				
		<p>Door hoeveel en door welke personen worden deze slaappleatsen gebruikt en hoeveel zijn jonger of ouder dan 10 jaar?</p> <p>Hoeveel en welke slaappleatsen bevinden zich in of bij het <i>3de</i> vertrek?</p> <p>Door hoeveel en door welke personen worden deze slaappleatsen gebruikt en hoeveel zijn jonger of ouder dan 10 jaar?</p>	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	
okstraaten.																											
zolder.		Valt er aangaande de vertrekken of de slaappleatsen en het gebruik daarvan ook nog iets op te merken?	Bijruimte.					Zolder.																			
trek.	15.	Waartoe wordt de bijruimte gebruikt? (Zie vraag 10) en waaruit bestaat de vloer? Waartoe wordt de zolder gebruikt? (Zie vraag 9.)	Aloeven.					Belsteden.					Ledikanten.					Kribben.					Vloeren.				
Belsteden.																											
t korte		Hoeveel en welke slaappleatsen bevinden zich in de <i>bijruimte</i> ?	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen			
zou.		Door hoeveel en door welke personen worden deze slaappleatsen gebruikt en zijn jonger of ouder dan 10 jaar?																									
zou.		Hoeveel en welke slaappleatsen bevinden zich op den <i>zolder</i> ?	Aloeven.					Belsteden.					Ledikanten.					Kribben.					Vloeren.				
zou.		Door hoeveel en door welke personen worden deze slaappleatsen gebruikt en zijn jonger of ouder dan 10 jaar?	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen			
zou.		Valt er aangaande de bijruimte of den zolder of de slaappleatsen en het gebruik daarvan nog iets op te merken?																									
k.	16.	Hoe hoog is de woning door de tegenwoordige bewoners bewoond? Of is zij onbewoond?	Mannen.					Vrouwen.																			
zou.																											
zou.		Hoe groot is het aantal bewoners: a. boven de 10 jaar. b. beneden de 10 jaar.	Mannen.					Vrouwen.					Kostkinderen.														
zou.																											
zou.	17.	Zijn er onder de bewoners, die niet tot het gezin van den hoofdbewoner behooren en werkzaam zijn ten behoeve van diens huishouding of bedrijf, (dienstheden, knechts en anderen)? Zoo ja, hoeveel?	Mannen.					Vrouwen.					Kostkinderen.														
zou.																											
zou.		Zijn er onder de bewoners zogenaamde kostgangers, commensals of kostkinderen? Zoo ja, hoeveel?																									
zou.	18.	Hoe wordt voorzien in de behoefte aan water? (als: leiding, wel-, regen-, diep-, gracht-, sloot- of gemeentelijk standpijp-water).																									
zou.																											

gem. standpijp

Verv. 18.	<p>Indien aansluiting aan een waterleiding bestaat, of een regenbak, pomp of put aanwezig is, wordt daarvan dan ook door bewoners van andere woningen gebruik gemaakt? Zoo ja, door de bewoners van hoeveel woningen? Indien de waterleidingkraan, enz., zich bevindt buiten de woning, op welken afstand ligt zij daarvan?</p>	
19.	<p>Heeft de woning een eigen, of met andere woningen, een gemeenschappelijk privaat? Indien gemeenschappelijk, voor hoeveel woningen? Indien het privaat binnen de woning is, waar is het? Indien het privaat buiten de woning is, op welken afstand staat het dan van de woning verwijtend? Hoe geschiedt de luchtversching van het privaat?</p>	<p>geen Het is het privaat in de aanblik d' d' 'aanlijpings'</p>
20.	<p>Is er in de woning gelegenheid tot loozing van huishoudwater? Hoe geschiedt deze loozing? Veroorzaakt zij ook stank? Zijn er ook stankafsluiters aanwezig?</p>	<p>neen maar buiten de woning neen</p>
21.	<p>Wat is de huurprijs der woning? Worden door den huurder nog andere kosten buiten de opgegeven huur betaald? Zoo ja, waarvoor en hoeveel? (Waterleiding, onderhoud, enz.) Is in den opgegeven huurprijs ook begrepen huur voor het gebruik van andere gebouwen of gronden (vrijstaande werkplaatsen, teelgronden enz.)? Zoo ja, hoeveel bedraagt dan, naar schatting de eigenlijke woninghuur? Geniet de bewoner hulp van de Gemeente voor de betaling der huur? Zoo ja, hoeveel?</p>	<p>11- p. maack huur van gemeente 11- p. maack</p>
22.	<p>Wordt een gedeelte van de woning of van het erf bezigt tot het houden van dieren. Zoo ja, welke dieren en waar? (Katten en honden die voor geneogen worden gehouden, behoeven niet te worden vermeld.)</p>	<p>neen</p>
23.	<p>Bestaan in de onmiddellijke omgeving van de woning toestanden, waarvan nadeeligen invloed op de woning of de bewoners aangetoond of verwacht kan worden?</p>	<p>o.v.v.</p>
24.	<p>Welke van de hieronder genoemde gebreken heeft de woning? a. onvoldoende hechtheid van eenig onderdeel: (muren, dakbedekking, ramen, trappen, zoten enz.) b. Vocht. (Als gevolg van een onvoldoend trasraam, doorslaan van muren, lekken der goten enz.) c. Rook, stank, wandgedierte of andere gebreken:</p>	
25.	<p>Is onmiddellijke voorziening van gebreken noodzakelijk? Zoo ja, welke?</p>	<p>De ruiten reeds keim-daa g'ant & twee opwaart. l. en op d. l. oopgen</p>
26.	<p>Hoe is de bewoning uit een oogpunt van zindelijkheid? (Deze vraag te beantwoorden met: Goed, matig, slecht.)</p>	
27.	<p>Algemeene opmerkingen.</p>	<p>De ruiten reeds keim-daa g'ant & twee opwaart. l. en op d. l. oopgen</p>
<p>GROENINGEN, den 11 Maart 1904.</p>		<p>De opnemers: Ph. G. Leichse J. K. K. K.</p>

TOELICHTING TOT DE VRAGENLIJST
VOOR HET
Systematisch Woningonderzoek
IN DE
GEMEENTE GRONINGEN.

Als woning beschouwe men elk gebouw of gedeelte van een gebouw, dat in gebruik is als woning voor een afzonderlijk gezin of voor een alleen levend persoon of dat tot zoodanig gebruik bestemd is.

Als perceel beschouwe men elk gebouw of gedeelte van een gebouw dat afzonderlijk verkoopbaar is.

Als straten, diepen en kaden, beschouwe men alle verkeerswegen (voor zoover zij niet begrepen zijn, onder de rubriek stegen, stoppen en gangen), waaraan woningen zijn gelegen. Indien zij slechts aan eene zijde zijn betimmerd of bebouwd, dan wordt de breedte geacht grooter te zijn dan 12 M.

Als stegen beschouwe men alle, *al of niet* voor het openbaar verkeer bestemde, doorlopende verkeerswegen, waarin de afstand tusschen de tegenover elkander liggende gebouwen of getimmerden minder dan 3 M. bedraagt.

Als sloppen en gangen beschouwe men doodlopende verkeerswegen, aan beide zijden bebouwd of betimmerd en minder dan 3 M. breed.

De ligging der woning wordt niet bepaald door de plaatsing der deur, maar door de plaatsing der hoofdelichtschepping (voorgevel).

Als binnenplaatsen, waartoe ook de hofjes en gasthuizen worden gerekend, beschouwe men ombouwde pleinen, van den openbaren straat toegankelijk door een of meer poorten of gangen.

Als „los van eenig bouwverband" beschouwe men de gebouwen, die geheel vrij in het veld staan.

Als zolder beschouwe men de ruimte onder het dak, waarvan de opstaande wanden, geheel of ten deele door de dakvlakken worden gevormd en die aan de bewoners van eenig nut kan zijn, zij het ook slechts als bergplaats.

Geheel afgesloten ruimten onder het dak, die niet toegankelijk zijn voor de bewoners, beschouwe men niet als zolders.

De zolder (als zoodanig) worde nimmer als een vertrek beschouwd, de vertrekken op den zolder worden wel meegeteld doch ook afzonderlijk aangeduid (zie vraag 9).

Waar de zolder van een gebouw geheel is ingericht tot eene geheel afzonderlijke woning, daar is die zolder eene zolderwoning.

Als vaste rookleidingen beschouwe men zulke, die van blijvenden aard zijn en niet met den bewoner weder verdwijnen.

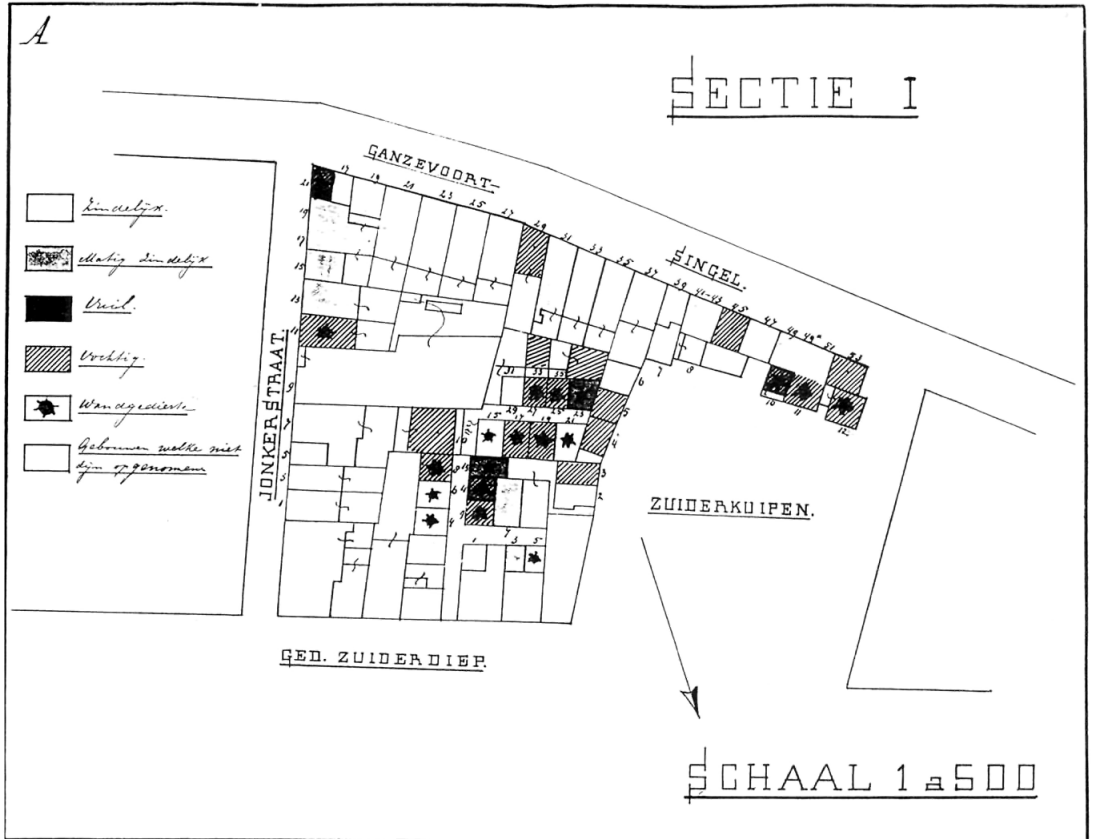
Ten opzichte der privaten neme men aan, dat dit aanwezig is, wanneer daarvoor een, zij het ook nog zoo eenvoudig, getimmerde is aangebracht.

Winkelruimten worden alleen dan als vertrekken beschouwd, wanneer uit eenige omstandigheid van bewoning blijkt.

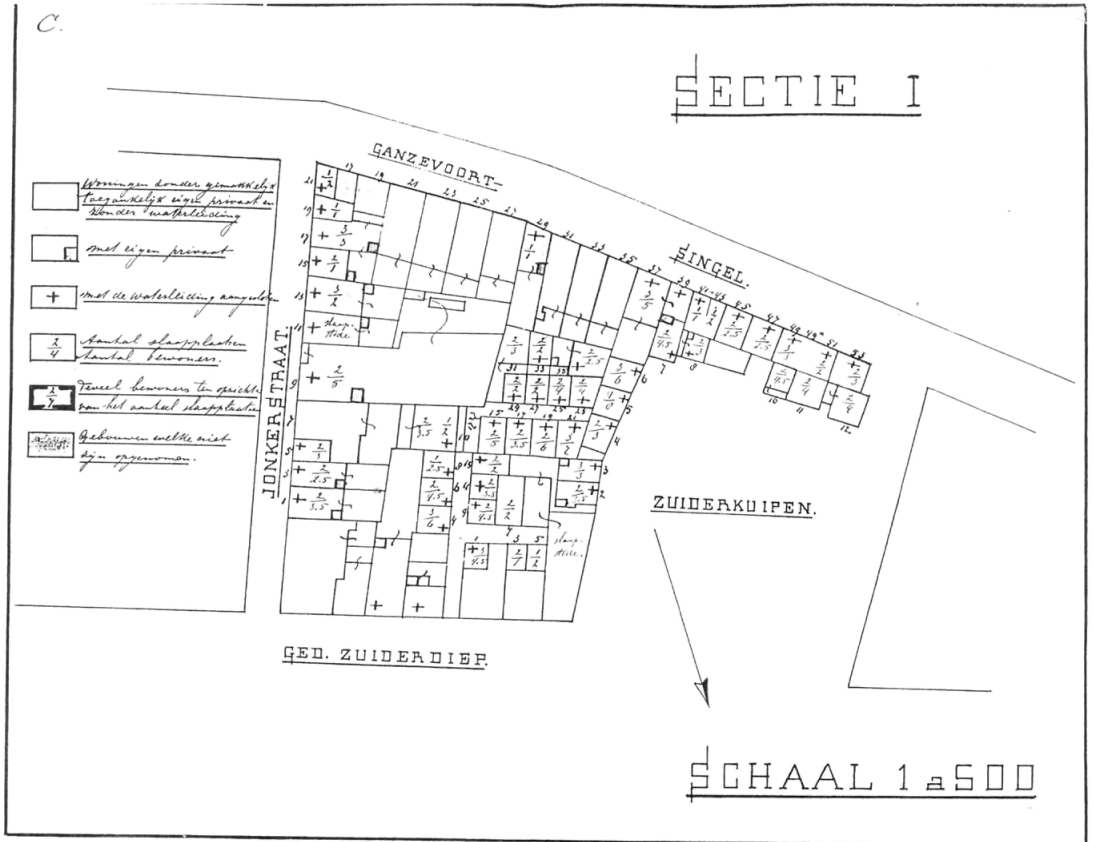
3
Toelichting tot
de vragenlijst voor
het systematisch
woningonderzoek
te Groningen.

TE LEEUWARDEN.
HOEVEELHEDEN.

A.	B.	C, D, E, F.	G.	H.	I.	K, L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R, S, T.	U.	V.	W, X, Y, Z.	A. A. B. B.	Total.	
6	200	217	174	195	195	190	166	141	175	559	462	277	435	366	282	578	259	5077
7	200	217	175	197	197	191	168	141	178	561	465	280	435	367	283	579	259	5100
6	368	621	386	264	238	611	374	166	245	565	520	300	488	428	528	622	230	7240
4	58	66	115	57	100	53	100	59	22	165	256	67	190	21	36	136	4	1549
8	88	107	94	127	141	86	67	85	93	320	339	173	303	247	159	394	159	3143
7	62	71	49	55	45	60	63	47	55	215	110	86	100	79	60	142	88	1414
2	50	39	32	15	8	45	37	9	30	26	16	21	32	41	64	43	12	533
4	130	132	88	102	88	124	84	60	85	479	329	201	331	342	274	554	232	3809
4	51	62	58	53	53	54	57	33	61	48	125	45	41	23	9	15	28	885
8	19	23	29	42	56	13	26	48	32	34	11	34	13	2	0	0	4	404
9	58	77	53	60	54	52	70	48	69	218	118	83	79	72	56	134	38	1408
5.4	5.2	5	5.2	6	5	5	4.8	6	5	5.2	6.6	6.2	6.5	6.5	5.8	6.5	5.6	—
9	27	23	46	11	30	38	25	50	18	50	47	43	59	29	7	8	5	555
3	16	29	18	21	24	16	14	16	11	41	63	30	73	59	39	103	23	609
4	4	17	3	5	9	3	4	1	1	9	17	15	34	28	28	61	22	265
9	12	15	15	16	13	10	15	10	32	46	15	39	31	11	42	1	344	
7	68	91	52	55	66	77	62	37	69	18	26	8	20	9	22	9	0	746
4	25	15	22	37	15	28	3	19	29	10	22	13	30	22	8	22	20	369
9	7	12	4	16	24	3	13	13	11	17	13	20	15	13	0	0	15	215
7	0	44	4	41	22	0	2	10	44	2	21	5	4	4	0	0	3	223
5	25	44	64	49	64	50	55	35	25	128	165	170	189	87	77	128	28	1418
4	11	36	19	33	47	18	12	15	24	87	28	45	30	89	14	52	10	594
0	141	136	113	128	104	135	116	84	126	209	262	104	207	181	146	301	150	2773
3	38	40	42	79	57	41	56	21	56	83	20	77	22	5	4	60	19	783
5	40	54	47	109	79	54	37	47	27	78	81	39	99	47	46	92	17	1048
1	15	22	19	24	21	22	37	12	24	54	14	11	33	15	6	68	4	422
3	4	28	24	37	61	10	39	34	42	47	27	36	12	1	2	7	13	481
1	53	57	53	71	88	39	58	47	68	118	64	29	29	17	7	166	82	1117
9	13	19	19	24	34	9	21	15	23	21	8	6	2	4	1	3	4	245
9	139	124	115	161	169	106	108	115	148	513	391	184	234	233	192	528	200	3929
5	74	57	58	101	98	46	73	75	94	117	226	81	46	49	51	294	97	1742
1	25	21	15	43	62	11	42	42	50	57	36	9	4	2	3	16	3	492
3.6	3	3.6	3.1	3.7	3.3	3	3.2	3.1	3.5	4	4.2	4.4	4	4	3.7	4.1	3.6	3.5
4.2	3.6	3.4	3.1	4	3.8	3.6	3.7	4	3.5	4	4.3	4.4	4.2	4	3.7	4.3	4.2	3.9
3.4	3.4	4.7	4	3.7	4.6	4	4.3	5.2	3.4	4.2	3.3	3.7	4.5	4.1	4.4	4.3	3.7	4
0	11	10	9	10	10	8	8	11	10	12	14	12	11	10	11	10	9	10
9	8	8	7	11	10	10	10	10	10	9	11	10	9	10	8	13	8	9.4
7	9	10	11	7	6	9	9	10	8	8	5	9	11	14	11	9	10	8.5

5
Kaart met
gezondheids-
kenmerken van
een onderzocht
Gronings
huizenblok.

6
Kaart met
bewonings-
kenmerken van
een onderzocht
Gronings
huizenblok.

Straat, enz., huisn ^o , eigenaar en bewoner.		Naam, voornaam, beroep en woonplaats.		Vermt de woning een perceel op zich zelf of niet op zich zelf? Te beantwoorden met „op zich zelf” of „niet op zich zelf”. Indien niet op zich zelf hooveel woningen bevat het perceel?	Soort der onderzochte woning.	Dak en buitenmuren.
Benaming van Straat, Diep, Kade, Steeg, Gang, Slop, Binnenplaats, Hofje, Gasthuis, enz.	Huisnummer.	Van den eigenaar	Van den hoofdbewoner		Als: Kelderwoning, Benedenwoning, Bovenwoning 1 ^o verdieping, 2 ^o verdieping, 3 ^o verdieping, of Zolderwoning.	Sort der dakbedekking. Of het dak geheel of gedeeltelijk is beschoten en indien gedeeltelijk welk gedeelte, of dat het onbeschoten is.
6	7	8	9	10	11	12
Naam van straat	18	Julp. v. Kief Belgraven Gohannes arbeider	op beneden woning zelf	niet	van onbe- schoten	
		Kromelle boog				
Naam van straat	16	Belgraven Belgraven Krommelen Krommelen Krommelen Krommelen	Belgraven Belgraven Krommelen Krommelen Krommelen Krommelen	niet op zelf zelf zelf zelf	beneden woning van onbe- schoten	
		Kromelle boog				

7
Pagina uit het
Groningse
register van
onderzochte
woningen
(fragment).

B I Z O N D E R H E D E N D E R W O N I N G.

Ouder.		Ligging of bovenzijde of peil.		Erf.		Bijruimte.		Ligging, veiligheid (brand), verlichting en ventilatie.		Toegang.	
15		Of bij de onderzochte woning een zolder behoort.									
16		Ten opzichte van de kelder- en benedenwoning, de ligging van den benedenvloer ten opzichte van het hoogtepil van den kruin van den aanliggenden weg of het trottoir. (boven peil +, beneden peil -)									
17		Indien bij de woning een erf behoort, de afmetingen en de oppervlakte.									
18		Ligging en gebruik n.l.; als stal, schuur, loods, bergplaats, kelder, keuken. (Keukens kleiner dan 4 M ² . worden niet als kamers maar als bijruimten gerekend.)									
19		Soort der dakbedekking.									
20		Of het dak is beschoten of onbeschoten.									
21		Soort en dikte der buitenmuren.									
22		<p>a. Breedte der straat, enz. waaraan de woning is gelegen.</p> <p>b. Breedte van de binnenplaats, enz. ter plaatse der woning.</p> <p>c. Breedte van den toegangsweg tot de binnenplaats, enz.</p> <p>d. Lengte, breedte en oppervlakte van het plein.</p> <p>e. Aantal woningen daaraan gelegen.</p> <p>f. Ligging van de woning, indien zij zich bevindt in een gebouw, lood van eenig bouwverband.</p>									
23		Naar welke hemelstreek geeft de hoofdlichtschepping uitzicht?									
24		Bestaat er aan meer dan eene zijde der woning gelegenheid tot licht- en luchtschepping en hoe is in 't algemeen de verlichting en ventilatie?									
25		Is de woning op voldoende wijze door brandblusmiddelen te bereiken?									
26		Heeft de woning met andere woningen een gemeenschappelijken toegang? Zoo ja, hoeveel woningen maken daarvan gebruik? Welke zijn de gemiddelde afmetingen van dien toegang? Van welko soort is die toegang?									
27		breedte der entrede,		en daar onder		Lengte		Hoofdtiep		Wolke gemiddelde hoogte der entrede van de optrede die pen?	
28		hoogte der optrede.				Breedte					

tuon steeg
2 d'ls - 4 pax 7
c. 2 lb
2 spaal
aan
5 d'ls 8 lb
Breed
2 spaal
aan
5 d'ls 8 lb
Breed
2 spaal
aan
5 d'ls 8 lb
Breed

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Het systematisch woningonderzoek was primair gericht op het in kaart brengen van huizen waarvan de kwaliteit te wensen overliet. Dat betekent dat de keuze van de te onderzoeken panden subjectief geweest is. Over het algemeen heeft men zich beperkt tot huizen met drie kamers of minder maar ook binnen deze categorie zijn meestal niet alle huizen onderzocht. Zo vond Schroor voor Leeuwarden dat de uitkomst van de volkstelling van 1899 bijna 6% meer eenkamerwoningen aangaf dan het woningonderzoek.⁶ Nu was het ook niet eenvoudig om vast te stellen wat nu precies als een kamer aangemerkt moest worden. Voor een keuken was dat nog wel duidelijk, maar een alkoof en een zolder waren al weer problematischer. Per gemeente, en waarschijnlijk ook nog wel per onderzoeksbrigade, zijn de knopen verschillend doorgenhakt.

Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek

Zoals al is aangegeven zijn de uitkomsten van de woningonderzoeken veel gebruikt in het kader van het gemeentelijk beleid. Ook de arbeidersbeweging en gezondheidscommissies hebben er gebruik van gemaakt, voornamelijk als drukmiddel voor verbetering van de volkshuisvesting.

Voor historische publicaties is maar zelden van het basismateriaal van het systematisch woningonderzoek gebruik gemaakt. Wel wordt in diverse stadshistorische publicaties naar de geaggregeerde uitkomsten verwezen (zie de literatuur in bijlage B).

Het belang van de bron is in eerste instantie gelegen in het feit dat deze een kwalitatieve aanvulling geeft op de eveneens in deze bundel behandelde *registers met de uitkomsten van de herzieningen van de grondbelasting* en dan met name de herzieningen van 1897 en 1904. De uitkomsten van het systematisch woningonderzoek geven gedetailleerde informatie over de kwaliteit van de woningen die in de *registers* slechts globaal wordt aangeduid. Bovendien bevatten de uitkomsten informatie over de werkelijk betaalde huren, terwijl de *registers* schattingen bevatten. Ook zijn in de uitkomsten naast de naam en het beroep van de eigenaar die van de hoofdbewoner opgegeven.

Dit alles maakt de bron relevant voor lokaal onderzoek naar de volkshuisvesting en de volksgezondheid rond 1900. De bron geeft unieke informatie over de wijze waarop huizen bewoond werden. Tevens is de bron van belang voor aanvullend onderzoek naar de sociale stratificatie, althans

als de ingevulde vragenlijsten per huis bewaard zijn. Dan is het namelijk mogelijk om de huurwaarde te koppelen aan de naam van de bewoner. De hoofdelijke omslag, een plaatselijke belasting die vaak gebruikt wordt om een sociale stratificatie te construeren, is in veel plaatsen gebaseerd op de huurwaarde. De laagste sociale groepen werden daarin echter meestal niet aangeslagen. Omdat het systematisch woningonderzoek zich juist richtte op de goedkoopste woningen, maken de *uitkomsten* het mogelijk de status van de bewoners van die huizen preciezer aan te geven.⁷

Voorts geeft de bron relevante informatie voor architectuurhistorisch onderzoek en – met name als er kaarten gemaakt zijn – historisch onderzoek naar de ruimtelijke ordening. En daarnaast is de bron van belang voor onderzoek naar afzonderlijke huizen en als een additionele bron bij genealogisch onderzoek.

Aanvullende bronnen

Als aanvullende bron komt naast de *registers met de uitkomsten van de herzieningen van de grondbelasting* in de eerste plaats in aanmerking de *uitkomsten der woningstatistiek voor het Koninkrijk der Nederlanden*, die deel uitmaakte van de Volkstelling van 1899. Vergeleken met de uitkomsten van het systematisch woningonderzoek, is de informatiewaarde van deze eerste CBS-woningtelling tamelijk gering. Voor gemeenten met meer dan 10.000 inwoners geeft de woningstatistiek slechts tabellen met aantallen huizen, gemeten naar het aantal vertrekken. Verder wordt geaggregeerd aangegeven hoeveel van die vertrekken in contact met de buitenlucht stonden en hoe de verdeling van de beroepen van de hoofdbewoners over de soorten huizen was. Wel is het natuurlijk zo dat in de volks-/woningtelling alle huizen zijn meegenomen, terwijl de meeste systematische woningonderzoeken zich beperkten tot de kleinere huizen.

Een voordeel van het systematisch woningonderzoek is, dat dit ook voor veel kleinere gemeenten is verricht. Deze zijn in de woningstatistiek per provincie op de grote hoop gegooid. Wel heeft J.H. Faber, de toenmalige Inspecteur voor de Volksgezondheid in de, inmiddels verdwenen, basisgegevens van de volks-/woningtelling bewerkt voor de vier noordelijke provincies. Deze bewerking is met name van belang omdat deze schattingen bevat voor de gemeenten met minder dan 10.000 inwoners.⁸

Daarnaast zijn er al vóór de afkondiging van de Woningwet woningonderzoeken uitgevoerd door de Volksbond, Vereeniging tegen drankmisbruik. Ook Gezondheidscommissies die toen al in enkele gemeenten bestonden, hielden zich er toen al mee bezig. Zo deed de Amsterdamse Gezondheidscommissie in 1874 een onderzoek naar kelderwoningen. Ook andere instellingen zoals de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

en het Koninklijk Instituut van Ingenieurs hebben in deze periode woningonderzoek verricht.⁹

Verder zijn er met name in het kader van de Gezondheidswet gemeentelijke woningtellingen gehouden. Deze waren meestal minder uitgebreid. Zo omvatte die in Amsterdam in 1909 maar zes vragen: over ligging, huurprijs, het wel of niet bewoond zijn, of er al dan niet een nering werd uitgeoefend, en dan met als laatste vraag 'is de woning een krot'.

Deze woningtellingen, alsmede de systematische woningonderzoeken hebben de basis gevormd voor woningkartotheken, die vooral in de grootste steden zijn opgezet. Per huis zijn dan op kaarten of op lijsten de namen van huurders en verhuurders aangegeven, alsmede de huurprijs. Dit hield ook verband met de verplichting van de Woningwet registers aan te leggen van verhuurde woningen. Deze verhuurregisters vormen eveneens een aanvullende bron, met dien verstande dat ze vaak zijn aangelegd op basis van de gegevens van het systematisch woningonderzoek. In plaatsen waar de basisgegevens van dit woningonderzoek verdwenen zijn, zouden de verhuurregisters, indien wel aanwezig, dus nog een deel van die basisgegevens kunnen bevatten. De extra informatie die de verhuurregisters c.q. woningkartoteken kunnen bieden, betreft de mutaties in de bewoning. Maar van deze gegevens is bekend dat ze niet erg betrouwbaar zijn.¹⁰

NOTEN

- 1 E.S. Houwaart, *De hygiënisten. Artsen, staat & volksgezondheid in Nederland 1840-1890* (Groningen 1991) hfdst. 6 en 8.
- 2 A. de Swaan, *Zorg en de staat. Welzijn onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd* (Amsterdam 1990); M. Duijvendak en P. Kooij, *Sociale geschiedenis. Theorie en thema's* (Assen 1992) hfdst. 5.
- 3 Het gedeelte over Groningen is gebaseerd op de gedrukte raadsverslagen 1902-1912, de gemeenteverslagen en het secretariaarchief (Groningen, GA, inv.nr. 530, archief nrs. 7592-7596).
- 4 A. Querido, *Een eeuw staatstoezicht op de volksgezondheid* (Den Haag 1965) 27.
- 5 Dit was bijvoorbeeld het geval in Tilburg. Zie M.J.G. Rossen, *Het gemeentelijk volkshuisvestingbeleid in Nederland. Een comparatief onderzoek in Tilburg en Enschede (1900-1925)* (Tilburg 1988) 196.
- 6 M. Schroor, 'Wel socialerig, maar het moet geen geld kosten'. *Leeuwarden en de Woningwet, 1902-1916*. Leeuwarder Historische Reeks 1 (1987) 145.
- 7 P. Kooij, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum* (Assen 1987) hfdst. 2.
- 8 J.H. Faber, *Sprekende cijfers. Woningtoestanden in Nederland* (Zwolle 1904).
- 9 *Het vraagstuk der volkshuisvesting*, in opdracht van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Mr. H.L. Drucker, mr. H.B. Greven, mr. J. Kruseman bew. (Amsterdam 1896).
- 10 *50 jaar Woningwet 1902-1952* (Alphen aan den Rijn 1952) 96.

BIJLAGEN

A Vindplaatsen

De uitkomsten van het systematisch onderzoek bevinden zich in gemeentearchieven. Aangezien het meestal een initiatief van de gemeentebesturen betrof, maken ze deel uit van het secretariaarchief. Vaak is daarbij een apart dossier gevormd met gegevens over de besluitvorming, de opzet en de uitkomsten. Niet altijd zullen de gegevens zich evenwel daar bevinden. In plaatsen waar het initiatief meer van de gezondheidscommissies is uitgegaan, kunnen de gegevens zich in de archieven van die commissies bevinden. In enkele plaatsen is het woningonderzoek verricht door plaatselijke afdelingen van de Volksbond, Vereeniging tegen Drankmisbruik of van het Centraal Bureau voor Katholieke Sociale Actie. Meestal waren deze onderzoeken bescheidener van opzet maar in een enkel geval, zoals in Alkmaar, werd het onderzoek heel systematisch opgezet (zie literatuur).

Wat er precies bewaard is gebleven, verschilt per gemeente. Een onderzoekje in de archieven van 11 gemeenten die in 1900 tot de grootste van Nederland behoorden, leverde het volgende resultaat op:*

Rotterdam: In deze stad belastte een subcommissie van de Gezondheidscommissie zich tussen 1903 en 1907 met het systematisch woningonderzoek. Het archief van die commissie bevat verzamelstaten met gegevens per huis, met klappers. In de bibliotheek bevindt zich een *Verslag van het woningonderzoek in de Gemeente Rotterdam, ingesteld door de Gezondheidscommissie* (Rotterdam 1904).

's-Gravenhage: Hier werd van 1903-1907 een systematisch woningonderzoek gehouden door de Gezondheidscommissie. De ingevulde vragenlijsten met gegevens per huis zijn niet meer aanwezig. Het archief van de Gezondheidscommissie bevat er nog maar een paar. Wel bevat dit archief de op grond van het woningonderzoek opgestelde verhuurregisters (1903-1918) waarin zich gegevens per huis bevinden. In de bibliotheek bevinden zich 8 delen gedrukte *Tabellen getrokken uit de registers en vragenlijsten van het systematisch onderzoek van de kleine woningen in een gedeelte van 's-Gravenhage en een gedeelte van Scheveningen, uitgegeven door de Gezondheidscommissie 's-Gravenhage 1904-1908*.

Utrecht: In deze stad is het onderzoek in 1902 door de gemeente uitge-

voerd. De gegevens per huis bevinden zich in het secretarie-archief (onder 'niet-openbare gebouwen'). Enkele samenvattingen zijn opgenomen in de *Verslagen van den toestand*.

Groningen: Op het systematisch woningonderzoek in de gemeente Groningen, dat tussen 1902 en 1904 van gemeentewege is gehouden, is in de tekst van dit hoofdstuk al uitgebreid ingegaan. De bewaard gebleven gegevens bevinden zich in het secretarie-archief. Er zijn geen samenvattende statistieken, maar er is wel een serie boeken waarin de gegevens per huis zijn vermeld. Uniek zijn de gedetailleerde tekeningen met kwaliteitsgegevens per huis, die zich grotendeels in de topografische verzameling bevinden.

Haarlem: Noch in het (ongeinventariseerde) secretarie-archief, noch in het archief van de Gezondheidscommissie zijn resultaten van een systematisch woningonderzoek gevonden. Wel omvat het archief van de Gezondheidscommissie een 'register van verhuurde woningen te Haarlem, opgevoerd in de Woningwet' (1903), met kwaliteitskenmerken.

Arnhem: Het basismateriaal van het in 1908/1909 gehouden 'stelselmatig woningonderzoek' is in de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan. Enige informatie omtrent de resultaten is te vinden in de *Verslagen van den toestand*.

Leiden: Het systematisch woningonderzoek in Leiden vond al plaats voor de invoering van de Woningwet. Het secretarie-archief bevat een gedrukt *Verslag van het woningonderzoek in de gemeente Leiden 1899-1900*. Dit omvat geaccumuleerde gegevens per blok, aangevuld tot 1910, met overzichtskaarten.

Nijmegen: Het systematisch woningonderzoek is hier tussen 1900 en 1907 verricht door de gemeente in nauwe samenwerking met de Gezondheidscommissie. Het archief van de Gezondheidscommissie bevat een aantal ingevulde vragenlijsten en statistieken. De uitkomsten zijn perceelsgewijs en geaggregeerd in een viertal boekjes afgedrukt, die zich in de bibliotheek bevinden: *Rapport van een onderzoek naar de woningtoestand te Nijmegen in de jaren 1900-1903/Rapport van het onderzoek naar den woningtoestand in Ottogas, St. Anthoniusplein.../Tweede gedeelte woningonderzoek in de buitenwijken/Verslag van het woningonderzoek in de gemeente Nijmegen*.

Maastricht: In Maastricht voerde de Gezondheidscommissie sinds 1904 een systematisch woningonderzoek uit. Het archief van die commissie bevat enige statistieken. Samenvattingen per straat zijn opgenomen in het

verslag van de Gezondheidscommissie over 1906 dat is afgedrukt in het *Verslag van den toestand* over dat jaar (bijlage J). Tamelijk uniek is dat voor Maastricht de originele opnameformulieren per huis bewaard zijn gebleven. Ze bevinden zich in het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (archief J.M. Souren).

Leeuwarden: Hier belastte de gemeente zich tussen 1903 en 1904 met het woningonderzoek. Samenvattingen en gegevens per huis bevinden zich in het secretarie-archief (Archief Inspecteur Woningtoezicht Leeuwarden).

Zwolle: Het archief van de Gezondheidscommissie, dat hier van 1905 tot 1909 een woningonderzoek deed, is verdwenen. Gelukkig zijn de meeste resultaten (per huis) afgedrukt in het vierdelige *Overzicht van het algemeen woningonderzoek ingesteld door de Gezondheidscommissie voor de gemeente Zwolle*, dat zich in de bibliotheek bevindt.

's-Hertogenbosch: Het archief van de Gezondheidscommissie is verdwenen. De Gezondheidscommissie voerde tussen 1903 en 1908 in deze stad een systematisch woningonderzoek uit. De belangrijkste resultaten zijn opgenomen in het verslag van de Gezondheidscommissie in het *Verslag van den toestand* over 1906.

Overigens moet van dit overzicht niet de suggestie uitgaan dat alleen in grotere plaatsen dit soort gegevens te vinden zijn. Juist in kleinere gemeenten waren het gemeentebestuur en/of de gezondheidscommissies heel actief, zoals het voorbeeld van Appingedam leert (zie literatuur). Omdat de onderzoekers daar zeer vertrouwd waren met de plaatselijke situatie, is dit de betrouwbaarheid van de resultaten waarschijnlijk zeer ten goede gekomen.

* Met dank aan Gert Feikens en Geertrui Van Synghel voor hun assistentie. De rangschikking van de gemeenten is naar hun toenmalige grootte. Van de gemeenten die in 1900 meer dan 30.000 inwoners hadden, ontbreken alleen Amsterdam, Tilburg, Dordrecht en Delft.

B Gedrukte bronnen en literatuur

Over de Woningwet

Oosterbaan, G., *De Gezondheidswet en de Woningwet* (Groningen 1903).

50 Jaar Woningwet 1902-1952. Gedenkboek samengesteld in opdracht van de

Centrale Directie van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting en het Nederlands

Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw (Alphen aan den Rijn 1952).

75 Jaar Woningwet. Themanummer Spiegel Historiae! 1976.

Gedrukte uitkomsten systematische woningonderzoeken (selectie)

Eindverslag systematisch woningonderzoek, gehouden door de Gezondheidscommissie, gezeteld te Delft (Delft 1912).

Gelder, H.E. van, Rapport omtrent het woningonderzoek, ingesteld door de Afdeling Alkmaar van den Volksbond, Vereeniging tegen Drankmisbruik (Alkmaar 1903).

Verslag van het woningonderzoek ingesteld ingevolge art. 16 der Woningwet in de gemeente Winschoten (Winschoten 1907).

Stadsgeschiedenissen waarin de uitkomsten van een systematisch woningonderzoek voorkomen

Delft wordt modern. Architectuur en stedebouw 1850-1940 (Delft z.j.).

Dirkzwager, J.M., In Den Haag daar woont niet alleen een graaf. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Vereeniging tot verbetering der woningen van de arbeidende klasse te 's-Gravenhage (Delft 1979).

Kooij, P., Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum (Groningen 1987).

Ottens, E., Ik moet naar een kleinere woning omzien, want mijn gezin wordt te groot. 125 jaar sociale woningbouw in Amsterdam (Amsterdam 1975).

Schroor, M., 'Wel socialerig, maar het moet geen geld kosten'. Leeuwarden en de Woningwet, 1902-1916. Leeuwarder Historische Reeks 1 (1987) 135-165.

Willemsen, J.Th.W., De volkshuisvesting in Arnhem 1829-1925 (Arnhem 1969).

